

Liah Greenfeld

NACIONALIZMUS ÉS MODERNITÁS

[...]

A nacionalizmus, a viszonylagos mellőzöttség évtizedei után, újra az elméleti szociológiai gondolkodás fókuszába került.¹ Széles körben elfogadottá vált, hogy nem a múlt maradványa, amely eltűnésre ítéltett a modern társadalmi rend kifejlődésével, ahogyan Marx azt a *Kommunista kiáltványban* jövendölte, és ma már általában a modernitás elemei közé számítják. Eme újabb keletű elméleti reflexió lényegét tekintve azonban nem is annyira új. Hasonlóan a korábbi szociológiai próbálkozásokhoz, amelyek a nacionalizmust a modernizációs paradigma keretei között igyekeztek magyarázni,² a nacionalizmust a modernizációs folyamat kulturális és pszichológiai függvényének tekintik, e folyamat alapvető „objektív” struktúrája által létrehozott szuperstrukturális terméknek.³ A nacionalizmus kialakulását szorosan egybekapcsolják az állam kialakulásának modern jelenségével és kultúra egyre növekvő szekularizációjával. Azonban szinte minden esetben a nacionalizmus létrejötte (valamint az állam, illetve a szekularizáció kialakulása) szempontjából a valóban lényegi tényezőt gazdaságinak gondolják: végső soron a nacionalizmust (hogy a megfelelő pontos kifejezést használjuk) az industrializáció és a kapitalizmus funkcionális előfeltételeként vagy termékeként magyarázzák.⁴

Azonban történetileg tekintve, a nacionalizmus (a nemzeti identitások és a különféle nacionalista ideológiák kialakulása) megelőzte az iparosítást és a kapitalizmus intézményesülését, valamint az állam kifejlődését, illetve a kultúra szekularizációját. Így aztán, hacsak nem kívánunk teleologikusan gondolkodni, a nacionalizmust nem tekinthetjük e későbbi fejlemények következményének. Sokkal inkább reális azt feltételeznünk, hogy éppenséggel egyik kiváltó okuk volt. A nacionaliz-

¹ Smith, Anthony D.: *Nations and Nationalism in the Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1995; Tiryakian, Edward A. és Rogwoski, Ronald (szerk.): *New Nationalisms of the Developed West*. Boston: Allen and Unwin, 1985; Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991; Gellner, Ernest: *Nationalism*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1997; Hechter, Michael: *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, 1536-1966*. London: Routledge and Kegan Paul, 1975; Hobsbawm, E.J.: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, 1990; Nairn, Tom: *The Break-Up of Britain: Crisis and Neo-Nationalism*. London: Verso, 1977; Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell, 1986.

² Deutsch, Karl: *Nationalism and Social Communication: an Inquiry into the Foundations of Nationality*. New York: Wiley, 1953.

³ Persze vannak kivételek. E.A. Tiryakian a nacionalizmust a modernitás lényegi elemének tekintti, amelyet „éppúgy tekinthetünk aktív, mint reaktív elemnek, amely a modernizáció egymást követő szakaszainak lényegét alkotja.” Lásd: Tiryakian, Edward A.: *Nationalism and Modernity*. In Tiryakian, Edward A. és Rogwoski, Ronald (szerk.): *New Nationalisms of the Developed West*. Boston: Allen and Unwin, 1985. 59.

⁴ Az érvelés összefoglalását lásd Greenfeld, Liah: *The Emergence of Nationalism in England and France*. *Research in Political Sociology*, Nr. 5, 1991. 333–370.

mus és a modernitás egyéb összetevői közötti empirikus kapcsolódási pontokra a későbbiekben visszatérünk még.

E tézis mögött az alábbi szociológiai megfontolások állnak. Tételünk azt előfeltételezi, hogy a gazdasági és politikai szerveződés új formáinak kifejlődéséhez szükség van a társadalmi rendről alkotott elképzelések átalakulására. Például mind a kapitalizmus, mind a modern tudomány mint társadalmi intézmény csupán egy olyan társadalomban alakulhatott ki, amelyet alapvetően egalitáriusnak fogtak fel, vagyis olyannak, amelyben a társadalom egyik rétegéből vagy szektorából egy másikba való átlépés (a társadalmi mobilitás) nem csupán lehetséges, hanem egyenesen legitim. (Az igaz, hogy mind a kapitalizmushoz, mind az iparosításhoz flexibilis társadalmi rétegződési struktúrára van szükség, azonban egyik sem képes valamilyen titokzatos módon egy ilyen berendezkedést létrehozni, ahogyan pedig számos, az industrializációt a modernitás alapvető alkotóelemének tartó industrializációelmélet feltételezi. A rugalmas társadalmi rétegződési rendszer az industrializációtól és a kapitalizmustól függetlenül alakul ki, és éppenséggel ez utóbbiak kifejlődését teszi lehetővé. Az egymástól hermetikusan elzárt egységekből álló, hierarchikus struktúráként felfogott társadalom – ilyen volt a rendi társadalom – importálhatja ugyan a kapitalizmust és a tudományt, de lényegét tekintve nem képes azok létrehozására. Hasonlóképpen, az állam, amely személytelen jellege révén különbözik a politikai hatalom más, nem modern formáitól, nem lenne lehetséges, ha a szuverenitás nem különülne el a Szuverén (vagy Fejedelem) személytől (és/vagy családjától), és nem válna a közösség attribútumává.

A nacionalizmus meghatározása⁵

Mindkét feltételt, a társadalmi rend egalitárius felfogását és a hatalom – vele rokonságban álló – kollektivizálását a nacionalizmus teremtette meg. A nacionalizmus a rendi társadalom – ez utóbbi a modern társadalom által felváltott tradicionális struktúra – működési zavarai által érintett emberek válasza volt e zavarok által keltett rendellenességekre. Számos más válaszlehetőség is adott volt: a nacionalizmus választása nem elkerülhetetlen, hanem esetleges volt. A nacionalizmus ugyanis nem a régi társadalom felbomlásának eredményeként jött létre; sem alakját, sem terjedésének ütemét tekintve. Ehelyett éppenséggel a régi társadalom felbomlása történt nagyrészt a rendellenes működésre adott nacionalista válasz eredményeként. A nacionalizmus, miután rá esett a választás, felgyorsította a változás fo-

⁵ Az alább következő gondolatok már korábban napvilágot láttak (Greenfeld, Liah: *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992; különös tekintettel a bevezetőre és az utószóra). Az elméleti keretet és a következő érvelés empirikus bázisát, valamint az egyes, példaként szolgáló esetek részletes elemzését ebben a kiadványban találja meg az olvasó. Ezeket az eseteket, valamint a nacionalizmus jelenségének a jelen kontextusban fontosnak tűnő egyes aspektusait a következő helyeken tárgyaltam még: Greenfeld, Liah: The formation of the Russian National Identity: the role of status insecurity and resentment. *Comparative Studies in Society and History*, Nr. 3, 1990. 549–591; Greenfeld, Liah: Transcending the Nation's Worth. *Daedalus*, Nr. 3, 1993. 47–62; Greenfeld, Liah és Chirot, Daniel: Nationalism and Agression. *Theory and Society*, Nr. 1, 1994. 79–130; Greenfeld, 1991.

lyamatát, korlátokat szabott a jövőbeli fejlődés számára, aminek lényegi tényezőjévé vált. Így egyszerre tükrözte, és egyszerre valósította meg a régi rendből a modernitásba való nagy átalakulást.

Máshol⁶ a „nacionalizmust” általános, semleges értelmében úgy határozta meg, mint olyan gyűjtőterminust, amely alárendelten magában foglalja a nemzeti identitás (vagyis a nemzetiség) és a nemzeti öntudat, valamint az ezeken alapuló kollektivitások, vagyis a nemzetek rokon jellegű jelenségeit. Egészen pontosan olyan eszme- és érzelmkészletet jelöl, amelyek a nemzeti identitás fogalmi keretét alkotják. A nemzeti identitás egy a sok lehetséges, gyakran egymás mellett létező és gyakran egymást részben átfedő identitások között, mint amilyen például a vallási, rendi, foglalkozási, törzsi, nyelvi, területi, osztály, nemi és számos más identitásforma. A nemzeti identitás a modern világban valami olyasmit jelent, amit „alapvető identitásnak” nevezhetnénk; ez az az identitás, amelyről azt tartják, meghatározza az egyén legbelső lényegét, amelyet a többi identitásforma módosíthat ugyan, de csupán kismértékben, és következésképpen amelyhez viszonyítva a többi másodlagos jelentőségű csupán. A modern társadalmak fogalmi definíciójuknál fogva „nemzetek.” Azokról, amelyek nem tartják magukat nemzetnek, úgy vélik, (még) nem modernek. Azonban minden modern „nemzet” olyan entitásokból ered, amelyek korábban meglehetősen eltérő identitással rendelkeztek.

A nacionalizmus sajátossága abból a tényből fakad, hogy az általa kínált keretben az identitás forrása, akár egyéni, akár kollektív identitásról van szó, a „népben” található, amelyet a szuverenitás hordozójának tartanak, a lojalitás központi tárgyának és a kollektív szolidaritás alapjának. A „nép” olyan népességtömeg, amelynek ugyan a határait és a jellegét különbözőképpen határozzák meg, de amelyet általában bármely más konkrét közösségnél nagyobbban tartanak, és mindig alapvetően homogénnek érzékelnek (lényegében az egyenlők közösségének), amelyet csupán felszínesen osztanak meg az a társadalmi státus, az osztály, a helyi kötődések vagy, ritka esetekben, az etnicitás különbségei. Ebből következően a nacionalizmus sajátossága fogalmi jellegű. A nacionalizmus alapja – és az egyetlen tényező, amely jelenléte nélkül nem fejlődhet ki – a „nép” sajátos koncepciója és a „nemzet” ezt magában foglaló fogalma.

Abban az időben, amikor a „nemzet” szó elnyerte modern jelentését, és a „nép” szinonimájává vált, „elit” jelentett, és kifejezetten a kulturális és a politikai hatalom elithez tartozó képviselőire utalt.⁷ Ebben a jelentésben használták a 16. század elején Anglia népére. A két fogalom – a „nép” és a „nemzet” – azonosítása eszmei forradalmat jelentett, mivel a „nép” szó általános jelölete a szó „nacionalizációja” előtt valamely terület lakossága volt, elsősorban az alsóbb néposztályok, és leggyakrabban az „aljanép,” a „plebsz” értelmében használták. A „nép” „nemzetként” való újradefiniálása a köznépet szimbolikusan az elit rangjára emelte. Az így értelmezett „nép” minden egyes tagja részesül ebben a felsőbbrendű, elit minőség-

6 Greenfeld, 1992.

7 Zernatto, Guido: Nation: The History of a Word. *Review of Politics*, Nr. 6, 1944. 351–366. A jelen tanulmányban csupán válogatott forrásanyagra hivatkozunk. A tárgyalt esetekre vonatkozó források teljes listáját lásd: Greenfeld, 1992.

ben, és ennek eredményeképpen a nemzet rétegzett népességét alapvetően homogénnek, a népet pedig szuverénnek érzékelik. Ez az elv képezi minden nacionalizmus alapját, és igazolja azt, hogy egyazon általános jelenség kifejeződéseinek tekintsük őket, még ha ezen kívül kevés közös is van bennük. A modern társadalom olyan társadalom, amely a nemzeti elven alapszik. Ez az elv tette lehetővé a modernitás gazdasági és politikai és strukturáinak kifejlődését, sőt bizonyos esetekben oka is volt azoknak.

A nacionalizmus fejlődési folyamata

A „nemzet” mint „elit” fogalmának kialakulása egy hosszú átalakulási folyamat eredménye volt, amelyben strukturális elemek éppúgy szerepet játszottak, mint szemantikaiak. E folyamat minden egyes szakaszában a fogalom a használatból fejlődött ki a strukturális adottságok, korlátozó tényezők által meghatározott keretek között. A szó domináns jelentését egy adott időpontban, az adott körülmények között e körülmények egy olyan aspektusára vonatkoztatták, amellyel megfelelésben volt. Ugyanakkor e körülmények más aspektusai, amelyek eredetileg nem voltak megfelelésben ezzel a domináns jelentéssel, asszociálódni kezdtek a szóval, ami többes jelentést hozott létre. Az eredeti domináns jelentés fokozatosan elhomályosult, és új alakult ki, miközben a szó maga megmaradt, az egyik fogalom átadta a helyét egy másiknak. A szemantikai átalakulás e folyamatát az új fogalmakat alakító strukturális adottságok állandóan új és új irányba terelték. Ugyanakkor a strukturális adottságokat a megörökölt, a társadalmi cselekvést orientáló fogalmak szerint konceptualizálták, interpretálták vagy definiálták. Ahogyan a fogalmak fejlődtek, a szituáció definíciója is változott, ami megváltoztatta az orientációkat is.

A „nemzet” fogalma az „elit” jelentésében a középkori egyházi zsinatok körülményei között alakult ki; ezeken az egyes pártok, amelyeket „nemzetnek” hívtak, a különböző egyházi és világi fejedelemségek egyre inkább szuverenitásként értelmezett politikai és kulturális hatalmát testesítették meg. Egy ilyen fogalom csak abban az esetben volt alkalmazható Anglia népére, ha megfelelésben állt e nép valamely aspektusával. Ez azt jelenti, hogy Anglia népének valamilyen módon elitként kellett megjelennie még azelőtt, hogy a „nemzet” fogalmát alkalmazták volna rá, és nem lehetett már többé egyszerű „plebs,” ami az angol társadalom strukturális adottságainak mélyreható átalakulását előfeltételezte.

Részleteit tekintve, ez a változás abban fejeződött ki, hogy számos egyén, akik a „népből” emelkedtek ki, és akiket a néphez tartozóként lehet definiálni, a legmagasabb hatalmi pozíciókban találta magát. A rózsák háborúja megtizedelte a hagyományos, feudális arisztokráciát, és vákuumot hozott létre a társadalmi hierarchia csúcsain. Az új arisztokrácia – Tudorok hivatali elitje – kialakulása az 1530-as években egybeesett azzal, hogy a klérust eltávolították az államigazgatás kulcsfontosságú pozícióiból, ami a koronát ráutalta az egyetemi végzettségű világi személyek szolgálataira. Az új arisztokrácia tagjai, akik kivételes képességű és műveltségű emberek voltak, a kisbirtokos nemesség soraiból, sőt még alsóbb rétegekből rekrutálódtak: az elit társadalmi státus, legalábbis ideiglenesen, az érdemtől, és nem annyira a születéstől függött.

Végső soron a nacionalizmust arra az anomikus állapotra vezethetjük vissza, amit ez az alapvető átalakulás hozott létre. A társadalomról alkotott hagyományos kép, amelyben a felfelé irányuló mobilitás nem volt lehetséges, már nem felelt meg a valóságnak. Az új angol elit tagjai, akik születésük szerint közrendűek voltak, ezt a képet nem találták kedvükre valónak, és a homogén módon nemes nép, vagyis a nemzet eszméjével helyettesítették. Amennyiben hagyományosabb módon reagáltak volna, például hamis genealógiák fabrikálása révén, akkor most egy nagyon is másfajta világban élnénk.

A nemzet eszméje gyökeret eresztett. Az általa szuveréné tett közösség minden tagját magasabb státusba emelte; ebből következően széles társadalmi rétegekre gyakorolt vonzó hatást, és számos társadalomra alkalmazható volt. Anglia felemelkedése biztosította, hogy a társadalmi realitás újszerű szemlélete az angol partokon túl is figyelmet keltsen. Más országok is importálták, amikor azokban, egymástól független okokból, strukturális ellentmondások ütötték fel a fejüket, majd a régi rendet átalakító erővé váltak.

A régi rendben (a feudális társadalomban vagy a „rendi társadalomban”) a büszkeség és az önbecsülés, valamint a társadalmi státusra és mások tiszteletére támasztott igény egy szűk, magasan a többiek fölött elhelyezkedő elit privilégiuma volt. A többiek osztályrésze „az alázat és önmegtagadás” volt, amit megpróbáltak így vagy úgy racionalizálni és elviselhetővé tenni, és néha még valahogy élvezniük is sikerült, de amit sohasem kerülhettek el. Még az elit sem érezhette magát biztonságban, hogy nem esik a degradáció áldozatául. Státusa a rendek közötti merev megkülönböztetések fenntartásától és a rangbeli elsőbbség szabályainak szigorú betartásától függött. E szabályok bármilyen megsértése veszélyeztette ezt a státust, mert a státus teljességgel társadalmi megállapodás kérdése, és könnyen dekonstruálódik, ha a hagyomány megszakad.

A nemzeti identitás elsajátítása mindegyik jelentősebb európai esetben – Franciaország, Oroszország, Németország – valóban a releváns elit csoport (vagy csoportok) körében meglévő státusinkonzisztencián alapult, ami a státusbeli különbségek különböző okok miatt bekövetkezett elhomályosulásának eredménye volt, és mély bizonytalanság és a nyugtalanság kísérte. A csoport vagy fenyegetve érezte magát társadalmi felsőbbrendűségét illetően, vagy tapasztalnia kellett ennek elérésére irányuló (társadalmilag támogatott) törekvéseinek megghiúsulását. A nacionalizmus csökkentette az egyéni különbségek szerepét, és ugyanakkor mindenki számára biztosította a méltóság egy minimális szintjét.⁸ Strukturálisan, a szituáció hasonló volt ahhoz, amellyel az új angol arisztokráciának kellett szembenéznie. A helyzet anomikus volt: a releváns csoport elégedetlen volt hagyományos identitásával, ami a társadalmi rend abban kifejezésre jutó meghatározása és az érintett társadalmi szereplők tapasztalata közötti alapvető inkonzisztencia következménye volt.

⁸ Ebben a vonatkozásban lásd Peter Berger finom elemzését a méltósággal szembeállított becsületről. Berger, Peter L. – Berger, Brigitte – Kellner, Hansfried: *The Homeless Mind*. New York: Random House, 1973.

Franciaországban a nemzeti identitás megteremtésén munkálkodók a hagyományos arisztokrácia soraiból rekrutálódtak, ugyanis ez az arisztokrácia egyre inkább elégedetlenné vált pozíciójával és társadalmi helyének meghatározási módjával, és az újradefiniálási folyamat részeként sorai közé engedte a legkiemelkedőbb nem nemesi értelmiségieket.⁹ A francia nacionalizmus a 18. században fejlődött ki,¹⁰ azon a talajon, amelyet a nemesség majdnem egy évszázados állandó státusinkonzisztenciája – és anómiája – készített elő. Franciaország régi nemessége, Angliától eltérően, bármennyire áthatotta is a katonai szellem, nem pusztult el a háborúk során. Azonban a feudális urak leszármazottainak a 17. és a 18. században boldogtalan életük volt, amelyet állandóan beárnyékolta a gondolat és a lélek „legkegyetlenebb gyötrelmei,” hogy Saint-Simon herceg informatív kifejezését használjuk.¹¹ A nemeseket I. Ferenc és II. Henrik 16. századi próbálkozásaitól kezdődően, következetesen megfosztották kormányzati szerepüktől, miközben ők egyre nagyobb számban költötték a pénzüket és töltötték az idejüket a királyi udvarban saját birtokaik helyett. Ez lepassztotta az arisztokrácia vagyonát, és ennek eredményeként a nemesi státus elszakadt mind a vagyontól, mind a hatalomtól. Az arisztokrácia egyre inkább függésbe került a királyi hatalomtól – és szeszélytől. Ez a függés képezte az abszolutizmus lényegét, amellyel a nemesség, különösen annak legfelsőbb rétegei, kitartóan szembehelyezkedtek. A nacionalizmus az abszolutizmus nemesi ellenzékének egyik formáját alkotta. A nemességet elpusztító francia forradalom a nacionalizmus egyik következménye volt, ez utóbbi viszont a feudális reakció terméke.¹²

A „nemzet” eszméjét Angliából importálták. Leginkább az a tulajdonsága tette vonzóvá, hogy a nemzet és nem a király számított a lojalitás végső tárgyának és a szuverenitás hordozójának. Angliában a korona hatalmát a parlament szigorúan korlátozta, és az arisztokrácia a látszat szerint megőrizte régi hatalmát. Eredetileg a francia „nemzet” a nemességgel volt szinonim. Azonban még a nemzet fogalmának kiterjedésével is, az arisztokrácia, amelyet pedig a későbbiekben eltüntetni volt hivatott, továbbra is legfőbb hívei közé számított. A nacionalizmus a lojalitás legfelső objektumát posztulálta, amely a király helyére léphetett. Az elit privilégiumait a nemzetnek tett szolgálatok legitimáltak. A társadalmi státus pedig Franciaországnak a többi nemzettel szemben elfoglalt pozíciójához volt kötve.

9 Chaussinand-Nogaret, Guy: *The French Nobility in the Eighteenth Century: from Feudalism to Enlightenment*. Cambridge University Press, 1985; Ford, Franklin: *Robe and Sword: the Regrouping of the French Aristocracy after Louis XIV*. Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1953; Reinhard, Maurice: *Elite et noblesse dans le seconde moitié du XVIII siècle*. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, Nr. 3, 1956. 5–37.

10 Aulard, Alphonse: *Le Patriotisme Française de le Renaissance a la Revolution*. Paris: Etienne Chiron, 1921; Hyslop, Beatrice: *French Nationalism in 1779 according to the General Cahiers*. New York: Columbia University Press, 1934; Kohn, Hans: *Prelude to Nation-States: The French and German Experience, 1779–1815*. Princeton, NJ: Van Nostrand, 1967; Palmer, Robert R.: *The National Idea in France before the Revolution*. *Journal of the History of Ideas*, Nr. 1, 1940.

11 Saint-Simon: *Memoirs*. Akron: St. Dunstan Society, 1901.

12 A francia forradalom hasonló mai felfogására lásd: Schama, Simon: *Citizens: A Chronicle of the French Revolution*. New York: Alfred A. Knopf, 1989.

Az orosz nacionalizmus születésének története nagyon is hasonló. Az első orosz nacionalisták a fővárosok szolgáló nemességéből, vagyis a nemesi elitből kerültek ki. A nemzeti identitáshoz való fordulást az arisztokrácia elhúzódozó státusinkonzisztenciája és bizonytalan helyzete, a rendi identitás növekvő mértékű pszichológiai tarthatatlansága és dezintegrációja előzte meg és váltotta ki. Az orosz nemesség más országok nemességétől eltérően nem a feudális elitből származott, hanem szolgáló rend volt.¹³ Valójában Oroszországban jóformán alig volt feudalizmus; az európai társadalmakat tekintve Oroszországban meglehetősen korán kezdődött az abszolutizmus. Egy nemesember társadalmi státusa és anyagi jóléte (különösen az udvar közelében) teljes egészében attól függött, hogy szolgálatával az uralkodó mennyire volt megelégedve. Ez a függőség a nemes szolgálatát nagymértékben kiszámíthatatlanná tette, és a nemesség körében állandó bizonytalanságot és nyugtalanságot eredményezett.

A nemesség társadalmi státusa ingatag volt már Nagy Péter trónra lépése előtt is; Nagy Péter volt az a cár, aki elhatározta, hogy „modernizálja” Oroszországot és nyugati társadalommá teszi. Azonban reformjai tovább súlyosbították a helyzetet. Nagy Péter uralkodása alatt egyfelől a személyes státust a szolgálat során elért ranghoz kötötték, még a legelőkelőbb születésű nemeseknek is a szolgálati hierarchia legalján kellett kezdeniük pályafutásukat, másfelől viszont a nemesi titulus adományozása automatikussá vált. Így a nemesség önmagában sokkal inkább kötelezettséggé vált, semmint előny lett volna; míg a nemesi születés szükségszerűen nagy várakozásokat ébresztett, és ezzel a fiatal arisztokratáknak a többiektől való elkülönülését segítette, arra viszont nem már volt elég, hogy ezeket a várakozásokat be is teljesítse.

A hagyományos identitásával elégedetlen orosz nemesség, készen állt arra, hogy egy új, méltóságérzetével arányban álló identitást tegyen magáévá. Ezen identitás keretét maga Nagy Péter kínálta az általa importált nyugati fogalmak – „nemzet,” „állam,” „közjó” – révén. Rendeleteiben saját hatalmát mint az orosz állam hatalmát értelmezte újra, kinyilvánította, hogy a szolgálat nem neki személyesen szól, hanem a „hazának,” Oroszországot büszke „nemzetként,” és nem a saját patrimoniumaként prezentálta, és az orosz „nép” érdekeiről beszélt. Több generációra volt szükség, hogy ezek a fogalmak (amelyek egy teljesen új szókészlet megalkotását tették szükségessé) bekerüljenek az általános művelt (és ezért arisztokratikus) diskurzusba. Nagy Katalin (1762–1796) uralkodása alatt végül is a nemesség befejezte a Nagy Péter alatt elkezdett átalakulást, és rendi identitását nemzetire cserélte fel.

A német nacionalizmus, az angoltól, a franciától és az oroszától eltérően, a középosztályból származó értelmiségieknek köszönheti létrejöttét, és nem pedig az arisztokráciának. Az arisztokrácia, olyan okokból kifolyólag, amelyeket másutt

13 Beloff, M.: Russia. In Goodwin, A. (szerk.): *The European Nobility in the Eighteenth Century*. London: A. & Ch. Black, 1953; Blum, J.: *Russia*. In Spring, D. (szerk.): *European Nobility in the Nineteenth Century*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1977; Meehan-Waters, Brenda: *Autocracy and Aristocracy: The Russian Service Elite of 1730*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1982.

már részletesen elemeztek,¹⁴ a nagyszámú német államban általában elégedett volt helyzetével, és csupán a középosztályból származó értelmiségiek tapasztalták meg az anómiát, ami arra készítette őket, hogy társadalmi helyzetük újradefiniálására és egy új identitás kialakítására törekedjenek.¹⁵

A középosztálybeli értelmiségiek (*Bildungsbürger*) a német egyetemek termékei voltak. Számosan közülük az alsóbb néposztályokból rekrutálódtak, azonban mint egész, ez a társadalmi csoport magasabb társadalmi státusra tarthatott igényt, mint a (műveletlen) burzsoázia. A műveltség és végzettség megszerzése a társadalmi felemelkedés legitim módja volt egy statikus társadalomban, amely általában nem ismerte el a társadalmi mobilitást. Ez a körülmény az értelmiség jelentőségét marginálissá tette, ugyanis képviselői nem tartoztak egyetlen elismert társadalmi kategóriához sem. A 18. század végére a helyzet csak még rosszabbá vált. A felvilágosodás, amely számos német államban (kiváltképp Poroszországban) az uralkodó filozófia volt, és az észet és értelmet helyezte az értékhierarchia csúcsára, pozitív lökést adott az értelmiségiek önbecsülésének, és serkentette társadalmi aspirációikat. Ez az értelmiség túltermelődésével járt, ami a munkalehetőségek beszűkülését eredményezte.¹⁶ Az értelmiség, amely a műveltsége ellenére az alkalmazhatatlanság hálójában vergődött, és a felsőbb osztályok változatlan erejű megvetésével volt kénytelen szembesülni, továbbá gyakran nagyon is szegény volt, és mindig boldogtalanság gyötörte, a képzeletben keresett menedéket magának.

Almodozásainak hosszú időn keresztül kevés köze volt a nacionalizmushoz. Ténylegesen akkoriban a kozmopolitizmus volt az uralkodó irány. Habár az értelmiség érdekében állt volna, hogy végrehajtsák a német államok (vagy valamelyikük) nemzetként való újradefiniálását – mivel ez egyenlővé tenné az értelmiségieket a legmagasabb rangú arisztokráciával is, és biztosítaná számukra azt a méltóságot, amit nem kaphattak meg a rendi társadalomban – azonban ezt az újradefiniálást mégsem követelték. Reménytelen is lett volna: a nacionalizmus kimondottan nem volt összhangban az uralkodó elit, valamint az olyan befolyásos csoportok, mint a nemesség vagy a bürokráciák beállítottságával, és így az értelmiségiek ugyancsak nem voltak nacionalisták. A francia invázió, és különösen Poroszország veresége volt az, ami ezen az attitűdön változtatott. A francia invázió az értelmiségiek számára az uralkodó elittel való azonosulás rendkívüli lehetőségét kínálta (hogy így legalább szimbolikusan emeljék társadalmi státusukat), éppen akkor, amikor az invázió az elitet fogékonyra tette az ilyenfajta közeledésre. Az uralkodó elit volt az, amelyet a franciák megtámadtak. Az értelmiség képviselői az uralkodó elit ügyét „német” ügyként mutatták be, és jóformán egyik napról a másikra német nacionalistákká váltak. A hatalmon lévők, különösen Poroszországban, örömmel fogadták a helyi értelmiségiek erőfeszítéseit, akiket pedig korábban figyelemre sem méltattak, és a nacionalizmust a francia veszély kivédésének eszközeként használták. Fi-

14 Goodwin, 1953. 88–93.

15 Bruford, W. H.: *Germany in the Eighteenth Century: The Social Background of the Literary Revival*. Cambridge University Press, 1935.

16 Brunschwig, Henri: *Enlightenment and Romanticism in Eighteenth-Century Prussia*. University of Chicago Press. 1974.

gyelemre méltóan rövid idő alatt a német társadalmat nemzetként definiálták újra, amivel az a lojalitás tárgyává vált. Ez a társadalmi szolidaritás jellegének megváltozását eredményezte.

Nyilvánvaló, hogy amikor a „nemzet” eszméje átkerült az egyik társadalomból a másikba, megváltozott a nacionalizmus jellege. Az általánosan elfogadott nézet ellentétben, a nacionalizmus nem egy egységes jelenség. A „nemzet” eredeti jelentése – a nép szuverén és alapvetően homogén csoportként való meghatározása – mindegyik nacionalizmusban megmaradt. A nacionalizmus mindenütt hozzájárult a rendi társadalom lebontásához. Ugyanakkor az importált eszmét mindenütt a helyi körülményekhez igazították, és az őshonos hagyományok fogalmi szerint értelmezték, már ahol léteztek ilyenek. A régi társadalom romjain felépülő új, ebből következően, mindenütt különböző volt. Természetesen a kiinduló feltételek – a rendi társadalom sajátos formái – szintén különbözőek voltak, azonban a modern társadalmak közötti különbségek nagyobbak tűnnek, mint amelyek a nyugati kereszténységet alkotó fejedelemségek között volt.

A rendi társadalom alapegysége a rend volt, és nem az egyén. A rendek eltérő értékkel rendelkező egységek voltak. Olyan különbségek voltak köztük, mint amilyenek a biológiai fajok között vannak. A felsőbb rendeket olyan kevésbé érdekelték az alsóbbak, mint bennünket az általunk elfogyasztott csirkék. Ez így teljes egészében logikus is volt. Az alsóbb osztályok azért léteztek, hogy eltartsák a felsőbbeket. Saját létezésük önmagában véve nem rendelkezett semmiféle belső értékkel. A modern társadalmak megszüntették ilyen alapvető értékbeli különbségeket népeiségeiken belül. A rend már nem az emberiség alapvető egysége. Mindamellet két entitás lépett a helyére, és nem pedig egy: az egyén és a nemzet.

A rendi társadalom mindenütt kollektivistá volt (és ebből következően autoritárius); az egyén a modernitás teremtménye. Eredetileg a nemzet az egyének társadalma volt, és a nacionalizmus kialakulása ezért jelzi a társadalmi létezés egy teljesen új formájának megjelenését. Bizonyos modern társadalmakban ugyanakkor az innováció sohasem volt elfogadott dolog. Ezekben a nemzetet egységesítő módon határozták meg, ami azzal az eredménnyel járt, hogy az egyént újra birtokba vette a kollektívum, és a kollektívumot magasabb rendű, az egyetlen valóban jelentőséggel bíró entitásként helyezték vissza a jogaiba. Bármennyire is különböztek az egyes rendi társadalmak egymástól, ugyanahhoz a társadalomtípushoz tartoztak. Ugyanakkor a modern társadalmaknak két fajtája létezik: az eltérő nacionalizmusok eltérő modernitásokat hoznak létre. Alapvető jelentőségű, hogy különbséget tegyünk közöttük; legalább annyira fontos, mint a rendi társadalom és a modern társadalom közötti különbségtétel, amely a nemzet elvén alapszik.

A nemzet kiinduló definíciója minden egyes konkrét esetben (hogy individualista vagy egységesítő módon határozzák-e meg) az új ideológia artikulálásában aktívan résztvevő csoportok jellegétől és attól a helyzettől függ, amellyel ez utóbbiak szembe találják magukat. A nacionalizmus individualista típusának kifejlődése akkor valószínű, ha a nacionalizmus kialakulási periódusában a lakosság széles szektorainak érdekeit fejezi ki, és széles szektoraira gyakorol hatást (így például az angol *squire*-k és az újonnan írástudóvá vált városi tömegek; az amerikai telepesek; a francia burzsoázia) és az új, felfelé mobil befolyásos csoportok. (A példák ebben

az esetben a 16. századi angol arisztokrácia és *squirearchia*. A német *Bildungsbürgertum* mint csoport új volt, meglehetősen nyitott és felfelé mobilis, azonban azelőtt, hogy az értelmiségiek betagozódtak volna a hagyományos elitbe, nem volt befolyása.) A kollektivistá nacionalizmus kialakulása akkor várható, ha a nacionalizmus kiindulási társadalmi bázisa korlátozott, és ha a nacionalizmust egy szűk, hagyományos, státusát megőrizni kívánó elit tette magáévá, és annak az érdekeit szolgálja (ilyen volt a francia vagy az orosz nemesség), vagy egy új, a hagyományos társadalmi keretek között új státust elérni kívánó csoportról mondható el ugyanez (ilyen például a német *Bildungsbürgertum*), amely azután elterjeszti a szélesebb tömegek között. A meghatározó szereplők helyzetében bekövetkezett jelentősebb változás a nemzetdefiníció megváltozását eredményezheti (az amerikai Dél szembeszökő példáját kínálja ennek). Azonban az ilyen változások rendkívül ritkák.

A nacionalizmus és az állam

A nacionalizmus eltérő formái eltérő kulturális és intézményi típusok formájában képeződnek le, és a politikai struktúra és társadalmi szerveződés eltérő típusainak felelnek meg. Azonban van egy politikai intézmény, amely közvetlenül kapcsolódik a népszuverenitás minden egyes nemzet által elsajátított elvéhez. A nemzet kormányzata, amelynek jellege az egyes nacionalizmusok jellegének megfelelően változik, szükségszerűen az állam alakját ölti magára. Az állam, és ezt fel kell ismerni, a kormányzás egyik formája vagy típusa, és ez az, ami definícióját lehetővé teszi, „a társadalmi cselekvés konkrét tartalmától” függetlenül, amellyel bármely adott esetben együtt jár.¹⁷ A modern társadalomban az állam mindenütt jelen van, ebből az okból kifolyólag, gyakran azonosítják a kormányzással vagy a politikai közösséggel mint olyannal.¹⁸ Hajlamosak vagyunk, hogy mai tapasztalatainkat visszavetítsük a múltba, és minden kormányzatot és politikai közösséget államnak lássunk, hasonlóan ahhoz, ahogyan hajlamosak vagyunk arra is, hogy a múltban élt embereknek nemzeti identitást tulajdonítsunk. A társadalmi valóságot nehezen tudjuk elképzelni államok és nemzetek nélkül. Még Max Weber is, aki pedig tisztában volt az „állam” fogalmának új keletű voltával, és ebből kifolyólag a modern kormányzatok jellegzetességeinek megfelelően definiálta mint jogi-racionális intézményt, mégis, a fogalmat gyakran az autoritás premodern struktúráira értve is használta. Azonban azok az intézmények, amelyekre vonatkozóan nem rendelkezünk fogalmakkal, nem léteznek, azon egyszerű okból kifolyólag, hogy a konceptualizáció az első szükséges lépés az intézményesülés folyamatában. Az, ahogyan Weber használja a fogalmat, ellentmond „az állam racionális intézménye-

17 Weber, Max: *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press, 1978. 901.

18 Anderson, Perry: *Lineages of the Absolutist State*. London: Verso, 1974; Evans, Peter et al.: *Bringing the State Back In*. New York: Cambridge University Press, 1985; Gellner, Ernest: *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1983; Mann, Michael: *State, War and Capitalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1988; Tilly, Charles: *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990–1990*. Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990.

ről” adott kifinomult elemzésének; ez utóbbit „a szuverén előjogok absztrakt hordozójának és a jogi normák létrehozójának” nevezi. Weber szerint ezen intézmény sajátos jellege abban áll, hogy nem rendelkezik azzal a „személyes jelleggel,” amelyet a hagyományos etika a hatalmi viszonyoknak tulajdonít a gazdaság és a politika területén, valamint abban, hogy elkülönült „az egyének minden személyes autoritásától.”¹⁹ E definícióból kiindulva, a „patrimoniális állam” kifejezés például nyilvánvalóan fogalmi ellentmondás, amelyet a hagyományos nyelvezetnek tett engedmény számlájára írhatunk.

Valóban az absztrakt, személytelen jelleg az, ami a kormányzat modern formáját – az államot – a különféle premodern formáktól megkülönbözteti. Persze, ez a személytelen jelleg az ideáltípus jellemzője, a valóságban ez egy változó. Egyes esetekben (gondoljunk csak Hitlerre, Sztálinra) az állam egy bizonyos államférfiben személyesül meg, azonban konceptuálisan még ezekben az esetekben is megőrzi primátusát, és elvben az egyének csupán képviselik az államot. „Ezek a fogalmi megkülönböztetések [az állam és az egyének személyes autoritása között],” mondja helyesen Weber, „szükségszerűen távol állnak a hatalom bürokrácia előtti, különösen a patrimoniális és feudális struktúráitól.”²⁰

A rendi társadalomban a szuverenitás az egyes egyéneken és családokban koncentrálódott. A fejedelmek a vallási, és – későbbi periódusokban – az isteni hatalom képviselőiként, valamint tulajdonosként uralkodtak. A politikai közösséget (*seigneurie*) valamely fejedelemhez tartozó területként (*une terre seigneuriale*) lehetett meghatározni, a fejedelem autoritását pedig az ezt életre keltő tényezőként.²¹ A legtöbb terület nyilvánvalóan lakott volt, és a lakosságot a fejedelem patrimoniumának (a fejedelem birtokának) részeként kezelték. Ez összhangban volt a rendi társadalom előfeltevéseivel, amely az emberiséget elkülönült fajokra osztotta. Egyesek vére kék volt, másoké vörös; a francia királyok véréről azt tartották, hogy átlátszó, és autoritásukat közvetlen összefüggésbe hozták ezzel a ténnyel.²² A francia királyi család ténylegesen is egy külön rendet alkotott – az *état du roi*-t. A francia „állam” fogalom ebből származik. A rendek megnevezése régen egyes nyelvekben „*estate*” volt; az „*estate*” volt a „állam” szó korai formája az angolban és a németben a franciához hasonlóan.

A modern állam – a szuverenitás absztrakt hordozója és a jogi normák megalkotója – a „nemzet” fogalmának kifejlődése után és következtében alakult ki; e fogalom egységes entitásokként határozta meg újra az egyes népeket, amelyekben a szuverenitás egyenletesen eloszlott módon van jelen. Angliában az „állam” modern fogalma (és, ebből következően, az állam maga) korábban jelent meg, mint a többi országban. Az „állam” volt az első a nemzeti öntudat evolúcióját jelző új fogalmak sorában; ide tartozott még az „ország” (*country*), a „köztársaság” (*commonwealth*), a „birodalom” (*empire*) és a „nemzet” (*nation*). A 16. század elejétől ez a négy szó szinonimává vált, felvéve azt a jelentést, amelyet kisebb módo-

19Weber, 1978. 600. és 998.

20Weber, 1978. 998.

21Loyseau: *Traite des Seigneuries*. Paris, 1608.

22Beaune, Colette: *Naissance de la Nation Française*. Paris: Gallimard, 1985.

sulásokkal később is megőriztek, amely azonban különbözött a korábbi, különálló jelentésüktől. Az új jelentésük ez lett: „Anglia szuverén népe.” A „nép” szó jelentése szintén ennek megfelelően módosult. A szókincs e megváltozásának bizonyítékait ott láthatjuk a kor irodalmában, a szótárakban és parlamenti dokumentumokban. Már nyilvánvalóan jelen van az 1530-as és 1540-es években. Ugyanakkor az „állam” fogalma csak később fejlődik ki. Az összes korai szótárban²³ nem rendelkezett azokkal a politikai konnotációkkal, amelyekkel a modern korszakban, és vagy „státust” jelent („valamely ember életének feltétele vagy státusa”)²⁴ vagy birtokot [estate], vagyis tulajdont. A terminus azután a század vége felé jelentésváltozáson megy keresztül, amikor is a „nemzet” [nation] egy újabb közeli szinonimájává válik, azonban nem rendelkezik azzal a kifejező erővel, és nem is használják olyan gyakran, mint a többi új fogalmat.

Az „állam” terminus [state] a parlamenti szóhasználatban Erzsébet uralkodásának idején jelenik meg. A legtöbb esetben még mindig csupán a „birtok” [estate] egyik formája. Az 1559-es törvény, az *Act of Supremacy* például a következőképpen fejezi ki magát: „helyreállítandó a Korona részére az ősi fennhatóságot az egyházi és vallási birtok felett” [state ecclesiastical and spiritual]. Az 1571-es *Treasons Act*-ben a „comfort of the whole state and subjects of the realm” kifejezést találjuk, míg az 1585-ös törvényben, az *Act for the Surety of the Queen’s Person*-ban ugyanabban a frázisban az „estate” kifejezés jelenik meg: „the good felicity and comfort of the whole estate of this realm.” Ugyanakkor az 1601-ben kiadott *Lay Subsidy Act*-ben a terminus jelentése eltérő. A szó a preambulumban jelenik meg: „[...] mi, öfelsége alázatos, hű és szerető alattvalói [...] összegyűltünk, [...] hogy tanácskozzunk [...] és gondoskodjunk minden olyan eszközről, ami szükséges vagy szükséges lehet ahhoz, hogy megóvjunk mind téged, mind bennünket azoktól a nyilvánvaló veszélyektől, amelyek erre az államra [state] leselkedhetnek [...]”²⁵ Itt a kifejezést az elvi álláspont leszögezése során használják, és szándékosan helyettesítik vele a „királyság” [kingdom] és a „birodalom” [realm] szavakat, amelyek a politikai közösségre mint az uralkodó személyes tulajdonára utalnak. Az „állam” [state] itt a „köztársaság” [commonwealth] szinonimája, és egy deperszonalizált politikai közösséget jelöl, amelyben „öfelsége alázatos, hű és szerető alattvalóinak” ugyanolyan részük van, mint az uralkodónak, és ezért ugyanolyan joguk van a politikai döntéshozatalban való részesedésre. Ez a szóban forgó törvény általánosságban véve a parlament növekvő hatalmáról és önbizalmáról tanúskodott; az „állam” [state] terminus használata ebben a kontextusban arra hivatott, hogy jelezze, az angolok tudatára ébredtek jogaiknak, és hajlandóak is kiállni értük.

23 például Cooper, Thomas: *Thesaurus Linguae Romanae et Briannicae*. [1565] Menston: The Scholar Press, 1969; Elyot, Thomas: *Latin-English Dictionary*. [1538] Menston: The Scholar Press, 1970; Ryder, John: *Bibliotheca Scholastica*. 1589.

24 Cooper [1565] 1969.

25 *Statutes of the Realm, Printed by Command of His Majesty King George III in pursuance of an address of the House of Commons of Great Britain (1810–1821)*. London: Dawsons of Pall Mall. 1963. Vol. IV; 1 Eliz., I. fej., 350.; 13 Eliz., I. fej., 526.; 27 Eliz., I. fej., 704., 43 Eliz., XVIII. Fej., 991.

A parlament Jakab uralkodása alatt figyelemre méltó állhatatossággal hangsúlyozta jogait az ország kormányzásában való egyenlő részvételt illetően; ez pozíciója képviseleti jellegének hangsúlyozásában, valamint szolgálatai vonatkoztatási pontjáról kialakított új felfogásában nyilvánult meg. Még a király parlamentben elmondott beszédei is tükrözték ezeket a változásokat. Jakab az alsóházhoz címzett 1621-ben írt levelében (*Letter to the House of Commons*), amelyben kifejezte az alsóházzal való elégedetlenségét, azt írta — nyilvánvalóan attól a meggyőződéstől vezéreltetve, hogy Anglia kormányzása kizárólagosan a királyok előjoga, hogy „senki ott [az Alsóházban] ne merészkedjen beleártania magát semmibe, ami a kormányzásunkkal kapcsolatos vagy az állam [state] komoly ügyeibe.”²⁶ Jakab király azzal, hogy a politikai közösség ezen új és deperszonalizált fogalmát használta, persze nem azt kívánta hangsúlyozni, hogy ez valóban egy közös vállalkozás, amelyben számos érdekelt fél érdekei forognak kockán; ugyanakkor az a nézet, hogy az ország egyszerűen a korona tulajdona, már tarthatatlan volt.

Az interregnum idején keletkezett dokumentumok bizonyos tekintetben lezárták a megelőző másfél évszázad alatt lezajlott átalakulási folyamatot. A nagy fontosságú *Act Establishing the Commonwealth* (Törvény a köztársaság létrehozásáról) ki nyilvánította, hogy „Anglia, valamint az összes hozzátartozó domínium és terület népe ezennel Köztársasággá [Commonwealth] és Szabad Állammá nyilvánítatik és tétetik, és mostantól fogva Köztársaságként és Szabad Államként kormányozandó a nemzet [nation] legfelső autoritása, a nép a Parlamentben egybegyűlt képviselői által.”²⁷ Ugyan a „*commonwealth*” kifejezés itt finoman jelentést váltott, és „köztársasági kormányzást” jelent, azonban ezt a kifejezést, valamint az „állam” terminust továbbra is az „Anglia népe” kifejezéssel szinonim módon használták. A nép természetesen nem kormányzati forma, és a két kifejezést csupán azért használhatták egymás szinonimájaként, mert mind a kettő a politikai közösség új formájára utalt – a nemzetre.

Az „állam” kialakulása így a növekvő nacionalizmus tükröződött vissza. A szó eredeti modern angol jelentésében a „nemzet,” a „nép mint elit,” a „szuverén nép” szinonimája volt. Az államként való kormányzottság önkormányzást jelent, vagy, e feltételhez közelítő megoldásként, a népszuverenitás képviselőin keresztül való kormányzottságot. A kormányzás állami formája, definíciójánál fogva, személytelen, a néptől kapott mandátumon alapszik, és nem a személyek hatalmán.

Az „állam” fogalma más országokban eltérően fejlődött, és ebből következően a kialakult fogalmak nem szükségszerűen ekvivalensek az „állam” [state] angol fogalmával; habár, mivel mindegyik esetben jelentőségüket csupán a nacionalizmus keretei között nyerték el, egyformán a néptől kapott mandátumon alapuló személytelen politikai szervezatként határozhatók meg. Franciaországban például az „*état*” szó eredetileg politikai jelentését a király személyéhez való kapcsolódásából merítette. A király személyes hatalmára utalt, és ebben a minőségében fogalmilag

²⁶Rushworth, J. (szerk.): *Historical Collections*. London: T. Newcomb for G. Thomason, 1659. 660.

²⁷Gardiner, S.R. (szerk.): *The Constitutional Documents of the Puritan Revolution, 1625–1660*. Oxford: Clarendon Press, 1906.

elválaszthatatlan volt a király személyétől. Az uralkodói hatalom isteni eredetének doktrínája szerint – az „állam” politikai fogalma eredetileg ennek a keretein belül alakult ki – a király szuverén volt a szó szoros értelmében: birodalmán belül hatalmának nem voltak korlátai, csupán az Isten és az alapvető törvény, ami a gyakorlatban teljes korlátnélküliséget jelentett. A király hatalma volt minden törvény forrása, és megvoltak a maga szempontjai vagy szükségletei, amelyeket a 17. században „az állam érdekeiként” [reasons of state] konceptualizáltak.²⁸ Emellett nyilvánvalóan egységes és oszthatatlan volt — egyetlen akarat kifejeződése. A király iránti lojalitás értelemszerűen maga után vont a hatalmának elismerését és az államához való lojalitást. Richelieu bíboros, XIII. Lajos minisztere és a királyi abszolútizmus fő megalkotója, aki a király iránti lojalitást szerette volna növelni, az állam iránti lojalitást kultiválta. Erőfeszítései az „állam” fogalmának artikulációját, a király személyétől való absztrahálódását és tárgyiasulását eredményezték.²⁹ Paradox módon ez azzal járt, hogy az „állam” a lojalitás alternatív objektumaként jelent meg.

A fogalom jelentése egy másik fejlemény hatására tovább módosult. A király tisztviselői számára delegált és az általuk gyakorolt hatalom Richelieu kormányzása alatt igen kiterjedté vált.³⁰ Richelieu nagy hangsúlyt fektetett rá, hogy a tisztviselők a királyi hatalmat képviselik, az „államot,” és ebben magának a királynak a rendíthetetlen támogatására is számíthatott. Számos egyéb mellett, a terminus ezentúl a kormányzati bürokráciát is jelentette. Ez az „állam” személytelen volt, azonban mégis megőrizte a személyes királyi hatalom minden jellemzőjét: egységes volt, egyetlen akarat irányította, és megvolt a hatalma ahhoz, hogy törvényeket hozzon vagy megsemmisítsen. A francia elitnek a nacionalizmushoz való 18. századi megtérésével a személytelen bürokrácia mint a nemzet hatalmának megtestesítője iránti lojalitás tovább élt, aminek eredményeképpen a franciaországi központi kormányzat képes volt megőrizni az *ancient regime* idején meglévő számos vonását és hatalmi jogosítványát.

Az „állam”-ot jelentő orosz terminus — a *goszudarsztvo* — etimológiailag nem kapcsolódik a latin „status” szóhoz (többek között az angol és a francia „állam”-ot jelentő kifejezés is ebből a szóból származik, azonban, ahogyan már utaltam rá, szemantikailag semmilyen módon nem kapcsolódik a modern fogalomhoz); hanem az „úr” jelentésű *goszudar* főnévből képzett gerundium. Ez az „uralás” eredetileg teljes mértékben személyes jellegű volt, és, ahogyan azt tudjuk, ezt a jellegét jórészt mind a mai napig megőrizte. A kormányzás új koncepciója ebben az esetben tudatos utánzás eredménye volt, és jellegének átalakulása Angliától, és kisebb, de nem elhanyagolható mértékben Franciaországtól eltérően is, főként szimbolikus volt. Az „állam” fogalmát modern írásmódjában és jelentésében Nagy Péter, az or-

28 Church, William F.: *Constitutional Thought in Sixteenth Century France: a study in the evolution of ideas*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1941; Church, William F.: *Richelieu and Reason of State*. Princeton University Press, 1972; Figgis, John: *The Divine Right of Kings*. New York: Harper Torchbooks, [1896] 1965.

29 Church, 1972.

30 Ranum, Orest A.: *Richelieu and the Councillors of Louis XIII*. Oxford: Clarendon Press, 1963.

szág nagy modernizálója, és azt is mondhatjuk, első nacionalistája vezette be. Péter autokratikus uralkodó volt és akart is lenni, és. alattvalóiban egy nagyobb, személytelen, a saját személyén túlmutató entitáshoz való lojalitást törekedett kialakítani, hogy a saját céljai iránti elkötelezettséget biztosítsa.

Az, hogyan fejlődött ki az „állam” fogalma e fejlődés eredményeképpen és hogyan definiálták, minden egyes esetben hatással volt az állam jellegére, vagyis a kormányzati intézményekre. Azonban függetlenül attól, milyen etimológiai és szemantikai forrásokra támaszkodott, az inspiráció végső soron a nacionalizmusból származott, amely összeegyeztethetetlen a személyes kormányzással. A nemzet elve és a szuverén nép eszméje szükségessé teszi az „állam” fogalmát. Ebből következően minden nemzet kormányzata, vagy más szavakkal, minden modern kormányzat, osztja a kormányon lévők hatalmának személytelen és képviseleti jellegének előfeltételezését, habár nagymértékben különböznek abban, hogyan ültetik át a gyakorlatba.

Nacionalizmus és tudomány

A nacionalizmus és az állam viszonyától eltérően a nacionalizmus és a tudomány viszonyát általában csupán közvetettnek látják.³¹ Az általános vélekedés szerint a kultúra szekularizációjának sokkal általánosabb folyamata révén kapcsolódnak egymáshoz. A szekularizáció egyfelől előfeltételezi a nacionalizmust mint a vallás helyettesítőjét,³² másfelől pedig lehetővé teszi a tudomány kialakulását.

Ez a nacionalizmus és a tudomány közötti közvetett kapcsolat már csak egy egyszerű okból kifolyólag sem állhat fenn, ugyanis a szekularizáció sem nem előfeltétele, sem nem oka sem a tudománynak, sem a nacionalizmusnak. Valójában mind a kettő a reformáció által kiváltott nagy vallási forrongás időszakában alakult ki. Mindazonáltal, a tudomány és a nacionalizmus kapcsolatban vannak egymással, méghozzá közvetlenül, ugyanis a nacionalizmus az egyik központi tényező, ha nem a legfontosabb, a tudomány intézményesülésében.³³

Nem véletlen, hogy a tudomány először Angliában intézményesült. Fontos szerepet töltött be az angol nemzeti identitásban, és ebből kifolyólag központi helyet kapott benne. Össz nemzeti értéként képes volt biztosítani azt a tömeges társadalmi támogatást, amire szüksége volt ahhoz, hogy kialakult és önfenntartó tevékenység legyen. A tudomány és az angol nacionalizmus összefonódása a következő okokkal magyarázható. Angliában a „nemzet” fogalma magában hordozta az értelem fakultásának értéke is; e fakultás birtoklása az embereket alapvetően egyen-

31 A modernizációt vizsgálók kutatók egy kisebbik része (például Black, C.E.: *The Dynamics of Modernization: A study in comparative history*. New York: Harper Row, 1966) a „tudományos forradalmat,” vagy más szóval a tudás területén bekövetkezett forradalmat a modernitás alapjának tartja.

32 Anderson, 1983.

33 E gondolatmenet részletesebb kifejtését lásd: Greenfeld, Liah: Science and National Greatness in Seventeenth-Century England. *Minerva*, XXV: 1-2, 1987. 107–22. Itt kísérletet tettem arra, hogy egészítsem a híres Merton-tézist (Merton, Robert K.: *Science, Technology and Society in Seventeenth Century England*. New Brunswick, NJ: Humanities Press, [1938], 1970), amely a protestantizmus szerepét hangsúlyozta a tudomány felemelkedésében.

lökké tette, és minden egyes embert feljogosított a szabadságra. Ez az érték állt az angol nemzetiség lényegi tulajdonságainak forrásánál – a kritikus szellem, az empirikus tudás előnyben részesítése, a dogmatizmus és az entuziazmus iránti bizalmatlanság. A tudomány sűrítve tartalmazza ezeket a tulajdonságokat, és a 16. század végi, 17. századi angol emberek hangsúlyozták a tudomány és az angol nemzet géniusza közötti rokonságot.³⁴

Bacon óta a tudományt a modernnek régiekkel szembeni felsőbbrendűségének és a nemzet nagyságának jeleként értékelték.³⁵ Az angolok a régiek és a modernek közötti küzdelemben a modernekkel azonosultak³⁶, mivel a klasszikus műveltség terén nem vehették fel a versenyt Anglia fő kulturális vetélytársaival, Franciaországgal és Olaszországgal, míg a tudományban, amely még kidolgozatlan terület volt, meglehetősen nagy sikerrel tehették ezt. Már 1600-ban a tudományos eredményeket úgy állították előtérbe, mint az angol nemzetiség legnagyobb kifejeződéseit.³⁷ A tudomány állandó hivatkozás tárgya volt, mint az angol kulturális felsőbbrendűség bizonyítéka.³⁸

Az angolok számára a tudomány művelése a nemzeti presztízs kérdése lett. Később, a 17. században, legalábbis részben Anglia egyre egyértelműbb hegemoniájából következően, ezt mások is elismerték. A külföldiek készségesen felfigyeltek az angol tudomány felsőbbrendűségére, amit az angol nemzet nagyságával kapcsoltak össze. A Royal Society szóvivői állandóan emlékeztették a nagyközönséget arra, hogy milyen mértékben járult hozzá a tudomány Anglia presztízséhez, és erre a hozzájárulásra támaszkodtak, hogy biztosítsák a tudományos tevékenység zavartalan támogatását és központi szervezetének fenntartását.

A tudomány maga, a nemzeti érzülettel való kapcsolatából következően, drámai módon növelte presztízsét, és ambiciózus, jó képességű embereket vonzott magához, akik más körülmények között energiáikat egyéb területeken kamatoztatták volna. Ez a társadalmi elismertség a tudomány intézményesülésének lényegi feltétele volt. Mivel a tudomány az *angol* nacionalizmussal, a modern társadalom igazi alapjával és a 18. század óta az új nemzetek utánzásának és neheztelésének tárgyával asszociálódott, más országokban is erőteljes érzelmek kezdtek kapcsolódni hozzá. Majdhogynem mágikus, teremtő és destruktív erőt tulajdonítottak neki, és a modernitás egyik központi elemének kezdték el tartani szerte a világon. Fontos észrevenni, mindez még jóval azelőtt történt, hogy a tudomány a legcsekélyebb mértékben is képes lett volna igazolni ezeket a nézeteket. A szcientista és antiszcientista ideológiák, amelyek a tudománynak az élet alakításának képességét tulajdonítják, évtizedekkel előbb keletkeztek, minthogy ez a képesség ténylegesen

34 Ezen attitűd legartikuláltabb kifejeződésére vonatkozóan lásd: Sprat, Thomas: *History of the Royal Society*. St. Louis: Washington University Studies, [1667] 1958.

35 Bacon, Francis: *Novum Organum*, [1620] 1831.

36 Jones, Richard F.: *Ancients and Moderns: a Study of the Rise of the Scientific Movement in England*. New York: Dover, 1982.

37 Gilbert, William: *De Magnete*. New York: Dover, [1600] 1958.

38 Hall, Rupert A. és Hall, Marie Boas (szerk.): *The Correspondence of Henry Oldenburg*. Vol. I-IX. Madison: University of Wisconsin Press, 1966-1973; Turnbull, H. W.: *Correspondence of Isaac Newton*. Cambridge University Press, 1955-1977.

is meglett volna, és éppenséggel minden bizonnyal azok között a tényezők között voltak, amelyek ezt a fejlődést kiváltották.

Bizonyos nacionalizmusok, amelyek az eredeti, az angol nacionalizmus átértékelt értékeinek bázisán épültek fel, lényegükből fakadóan antiszcientisták: a nemzeti karakter felfogása bennük szorosán kapcsolódik az antiszcientizmushoz, éppen úgy, ahogyan az angol nemzeti jelleg koncepciója pedig a tudományhoz. Így például az antiszcientizmus alkotja a romanticizmus lényegét, amely olyan nacionalizmusokra volt alakító hatással, mint a német (legalább is 1945-ig) és az orosz. Mindemellett a mélységesen antiszcientista ideológiájú nemzetek, gyakran nagyon is sikeres tudományos intézményeket voltak képesek kialakítani, és kiemelkedő eredményeket produkáltak a tudomány gyakorlatában. A tudomány kezdeti intézményesüléséhez nagyon sajátos, a tudományos étoszt elősegítő társadalmi kontextusra van szükség. Azonban az intézményesült tudomány viszonylag önálló, önmagában zárt tevékenység, amelynek a tágabb társadalmon belüli léte olyan, mintha egy zárt kapszulában létezne. Egy társadalom képes úgy importálni a tudományos gyakorlatot, hogy közben nem importálja azokat az értékeket, amelyek elsősorban lehetővé tették kifejlődését. Azokban a társadalmakban, amelyek a tudományos értékek számára nem képeznek kedvező környezetet, a tudomány iránt tapasztalható attitűd mindig ambivalens, és a tudományos közösségek soha sem lehetnek immúnisak a támadásokkal szemben.³⁹ A tudomány elleni támadások rendszerint egybeesnek a nemzeti identitás válságaival, és eszközül szolgálnak az identitás újramegerősítéséhez. Nagy időintervallumok választhatják el őket egymástól, és ezek során a tudomány – amelyet nagy becsben tartanak anyagi jótéteményeiért és a nemzeti presztízs megalapozásában játszott szerepéért, viszonylagos szabadságot élvez, és megkapja a működéséhez szükséges támogatást.

Nacionalizmus és kapitalizmus

A gazdasági tevékenység, a tágabb társadalmi kontextustól való függetlenségének mértékét tekintve, hasonlít a tudományra. Hasonló gazdasági rendszerek léteznek nagymértékben különböző politikai és kulturális környezetekben. Hasonlóan a tudományhoz, meghatározott társadalmi feltételekre van szükségük ahhoz, hogy kialakulhassanak, azonban ezután saját dinamikájuk szerint működnek, és sikeresen fejlődnek eltérő feltételek között is. Marxszal ellentétben, nincs közvetlen megfelelés a termelés és a tulajdonlás rendszere, valamint a társadalmi és politikai viszonyok között.

Ugyanakkor a nacionalizmus, habár nem határozta meg a modern gazdasági rendszer jellegét, kétséget kizáróan hozzájárult legfontosabb eleme, az industrializáció fejlődéséhez. Hatása közvetett volt. A nacionalizmus Angliában,

³⁹ Forman, Paul: Weimar Culture, Causality and Quantum Theory, 1918–1927. *Historical Studies in Physical Sciences*, Nr. 3, 1971. 1–116.; Joravsky, David: *Soviet Marxism and Natural Science, 1917–1932*. New York: Columbia University Press, 1973. 1961; Merton, Robert K.: Science and the Social Order. In Merton, Robert K. (szerk.): *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press, 1973. 254–66.

az industrializáció és a nacionalizmus szülőhazájában megváltoztatta az emberi méltóság kritériumait, és így a protestantizmussal összefonódva⁴⁰ tiszteletre méltó foglalatossággá tette a gazdasági tevékenységet, ami ezáltal vonzóvá vált az olyan rátermett emberek számára, akik egyébként más területeken kamatoztatták volna képességeiket. A gazdasági téren elért személyes sikereket szintén a nemzetnek tett szolgálatként értelmezték. Az angol gazdaság másfél évszázadon át tartó növekedése az ipari forradalom megindulását megelőzően lehetetlen lett volna a kereskedő osztályokat övező tisztelet nélkül, ami néhány kivételtől eltekintve, például Hollandiától, máshol ismeretlen jelenség volt. A nacionalizmus Angliában, ahogyan másutt is, újradefiniálta a társadalmi rétegződést és igazolta a foglalkozási mobilitást, ami a gyors gazdasági növekedés másik elengedhetetlen feltétele volt. Azáltal, hogy ösztönözte a tudomány fejlődését, szintén részszerpe volt abban, hogy a folyamat elnyerte a maga lényegi technológiai dimenzióját.

A nacionalizmus hatása a gazdasági szférában ott érezhető a leginkább, ahol a gazdasági kérdések politikaiakkal és ideológiaiakkal fonódnak össze. A kapitalizmus iránti attitűdök például közvetlen kapcsolatban állnak a nacionalizmus fejlődésével. Ma a „kapitalizmus” egy meglehetősen szabadon használt kifejezés az olyan politikai-gazdasági rendszer jelölésére, amely a gazdaságban lehetővé teszi a piaci erők bizonyos mértékű (sohasem abszolút) szabad játékát. Habár a legkülönbözőbb társadalmi rendszerekkel megfér, azonban mégiscsak azt gondolják, hogy lényegéből fakadóan a liberális demokráciához kapcsolódik. Ez az állítólagos kapcsolat képezi az alapját az erre az évszázadra olyannyira jellemző gazdasági ideológiai politikának, ami a „kapitalizmus” elleni, az egész világon megnyilvánuló küzdelemben öltött testet, és mindig magában foglalta a nyugati liberális, demokratikus társadalmak elutasítását.

A Kapitalizmus mint erkölcsi erő mítosza, ami leghatásosabb kifejeződését Marx Károly írásaiban nyerte el, a francia arisztokrata és szellemi elit találmánya volt a francia nemzeti identitás kialakulásának időszakában. A forrása a pénz emberei iránti arisztokrata megvetés volt, ami izzó gyűlöletté fokozódott a közrendűek heves előrenyomulásának hatására, akik bevásárolták magukat a nemességbe, amivel hígították sorait, és aláásták társadalmi státusát. A forradalom előtti Franciaország arisztokrata köreiben a *gens de finance*, a pénzemberek páriák voltak, akikben minden rossz és tisztátalanság megtestesülését látták. A nemesség ellenérzésének célpontjává a pénz vált, a nem nemesség szimbóluma. Paradox módon a pénz volt az, amellyel az amúgy gazdag elit sebzett büszkeségét összefüggésbe hozta, és a pénzzel kapcsolatban törtek elő félelmei és frusztrációi.

A közönséges gazdagság iránti arisztokrata megvetés épített az adószedők iránt a nép körében tapasztalható régi keletű megvetésre, amit az elit értelmiségiek arti-

40 Weber tétele (Weber, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Charles Scribners & Sons, 1958) széles körű vitát váltott ki, és valószínűnek tűnik, hogy a nacionalizmus nagyobb szerepet játszott a kapitalizmus intézményesülésében, mint a protestantizmus, és éppen a nacionalizmus játszotta azt a szerepet, amelyet Weber a protestantizmusnak tulajdonít. A nacionalizmus és a gazdaság közötti kapcsolatra vonatkozóan lásd: Greenfeld, Liah: *The Worth of Nations: Some Economic Implications of Nationalism*. *Critical Review*, Nr. 3, 1995. 555–584.

kuláltak és tápláltak tovább. A népi irodalomban a pénzembereket „a nép vagyonán gazdagodó vérszívóknak” nevezték, és kegyetlen, gátlástalan, mohó és mindenkéltől alantas embereknek ábrázolták. A forradalom idejére az adóbérlőket általánosan „ezek a nyilvános vérszívóknak” nevezték, és a nép – amelytől „loptak” - ellenségeinek tekintették.⁴¹

A 18. század végére az ilyen visszataszító alakokat „kapitalistának” hívták. Lehetséges, hogy a „kapitalista” kifejezés Hollandiából ered.⁴² Franciául először 1770 körül használták, még hozzá semleges értelemben, olyan embert jelölve vele, akinek befektetni való tőkéje van⁴³; a diszkurzusba azonban valamivel később, Louis-Sebastien Mercier egyik művén keresztül került be. A *Tableau de Paris* című munkájában ez a kifejezés jó néhányszor felbukkan erősen terhelt, lekicsinylő értelemben. 1804-ben egy szótár (*L'Improvisateur français*) Merciernek tulajdonítja a szó megalkotását, és a definíció az ő szövegére támaszkodik. A „*capitaliste*,” írja a szótár, „egy csupán Párizsban ismert szó, egy olyan gazdag szörnyeteget jelöl, akinek kizárólag a pénzzel kapcsolatosan vannak érzelmei.”⁴⁴

A kapitalizmus legvehemensebb ócsárlói az értelmiség soraiból kerültek ki; azok is idetartoztak, akik az arisztokrácia tagjai lettek, és azok is, akik úgy érezték, joggal tekinthetnék őket odatartozónak. Rousseau írta a társadalmi szerződésben: „A *pénzügy* szó a szolganyelv szava. [...] Azt tartom, hogy a robot kevésbé mond ellent a szabadságnak.”⁴⁵ A *Gondolatok Lengyelország kormányzatáról* című művében Rousseau a pénzt explicite azonosította a társadalmi degenerálódással, és így könyörgött: „Lengyelek, tegyétek meg ezt nekem: hadd legyen másoknak pénze a világon [...] A pénzügyi rendszerek megvásárolhatóvá teszik a szíveket”⁴⁶ (Úgy tűnik, a tanácsát megfogadták, legalábbis is egy időre).

A pénzt és a pénzcsinálást, a Franciaországban hagyományosan lenézett *bourgeoisie* foglalatosságait mint nem francia dolgokat határozták meg. Ez különösen akkor vált világossá, amikor a „kapitalista” szóval jelölt tulajdonságok komplexumát Angliával azonosították. Az Angliával szembeni neheztelés vagy precízebben, *ressentiment*⁴⁷ jellemezte a francia nacionalizmus kialakulásának végső fázisát. Ez a pszichológiai körülmény számos nacionalizmus fejlődése során jelen

41 Schama, 1989.

42 Hart szerint (Hart, Marjolein C: *The Making of a Bourgeois State: War, Politics and Finance during the Dutch Revolt*. Manchester University Press, 1993. 122–123) a holland nyelvben a „kapitalista” először az adózók egyik kategóriáját jelölte: „azokat, akik 2 000 guldennél többel bírtak, »kapitalistának« nevezték (1621-től), és azokat, akik 1000 és 2000 gulden közötti összeget birtokoltak, »félkapitalistának« (1625-től) [...] A »kapitalista« kifejezés, amely itt legkorábbi jelentésében szerepel, egyértelműen olyasvalakit jelöl, aki tulajdonnal rendelkezik.”

43 Raynal, Guillaume Thomas Francois: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans le deux Indes*. Vol. 6. Le Haye, [1770] 1776.

44 *L'Improvisateur français*, 1804. 45-46.

45 A magyar kiadást idéztük: Rousseau: A társadalmi szerződésről. In: *Értekezések és filozófiai levelek*. Budapest, 1978. 559. (A ford. megj.)

46 Rousseau, 1972. 68.

47 Nietzsche, Friedrich: *Genealogy of Morals*. In *The Philosophy of Friedrich Nietzsche*. New York: The Modern Library, [1887] 1927; Scheler, Max: *Ressentiment*. Glencoe: The Free Press, [1912] 1961; Greenfeld, 1992.

volt. Mindegyik, a nemzet eszméjét kívülről behozó ország szükségszerűen a származási országra függesztette tekintetét, és arra reagált. A kiindulási modell definíciójából következően magasabb rendű, mint az azt utánozni igyekvő, ez utóbbi saját értékelése szerint. A reakció a *ressentiment* alakját öltötte akkor, ha maga a kontaktus az utóbbi alacsonyabb rendűségét emelte ki. A *ressentiment* az importált értékek átértékelését segítette elő, ami az esetek többségében azzal végződött, hogy az őshonos tradícióból az ellenséges elemeket választották ki és kezdték tudatosan kimunkálni. A francia nacionalizmus volt az első, amelynek kialakulásában a *ressentiment* fontos (habár nem meghatározó) szerepet játszott; tulajdonképpen ez volt az első nyugatellenes nacionalizmus.

Anglia a 18. század folyamán Franciaország helyére lépett mint Európa legerősebb nagyhatalma. A már amúgy is nacionalista francia elit képviselői, hogy enyhítsék az e fejlemény kiváltotta fojtogató kisebbségi érzést, megpróbálták kimagyarázni Anglia sikerét, hogy az nem is igazi siker, és Angliát Franciaország számára való anti-modellként igyekeztek bemutatni. A 18. század utolsó harmadában a művelt Franciaországon az anglofóbia hulláma söpört végig;⁴⁸ ennek során Angliát imposztornak bélyegezték, olyan társadalomnak, amely csupán tettet, hogy szabad nemzet, valójában azonban a szabadságot gazdasági hatalomra cserélte el. Az üzleti érdekek irányították, a pénzvágy volt népének mindenek feletti szenvedélye: „abbéli törekvésükben, hogy növeljék gazdagságukat és kiterjesszék birodalmukat [az angolok] semmi másra nem hallgattak, mint kapzsiságuk szavára.”⁴⁹ Franciaország ellenben szabadságra és dicsőségre vágyott, és nem pedig gazdagságra. A *nouveaux riches*, vagyis az újgazdagokkal szembeni arisztokratikus megvetés egybeolvadt az Angliával szembeni nehezteléssel, és az utóbbit mint *kapitalista* nemzetet utasították el.

Angliában – ahogy az gyakran megtörténik a nemzeti identitás formálódási folyamata során – a „kapitalista” becsmérő jellemzését elsajátították és újrainterpretálták, pozitívan azonosulva vele. Az angolok számára mitizált kapitalizmusuk, ami a franciák szemében elkülönítette őket az emberiség többi részétől, a büszkeség tárgyává vált. (Ami a gazdaság tényleges működését illeti, meg kell jegyeznünk, hogy a két nemzet közötti különbség akkor és máskor is inkább mennyiségi volt.) A kapitalizmus és antikapitalizmus, hasonlóan a szcientizmushoz és az antiszcientizmushoz, nemzeti jellemvonássá vált. Azok a szenvedélyek, amelyeket ez az ellentétpár kiváltott (a másiknál nagyobb mértékében) sokkal inkább e fogalmak szimbolikus, semmint gazdasági relevanciájával állnak kapcsolatban. A „kapitalizmus” iránt kifejezett mély odaadás nem feltétlenül teszi lehetetlenné a piaci erők korlátok közé szorításának lehetőségét, és az antikapitalista attitűdök sokkal gyakrabban érintik az üzleti tevékenység képviselőit, semmint a jellegét, és ezért nagyon is jól megférnek a legsikeresebb „kapitalista” gazdaságokkal.

48 Acomb. Frances: *Anglophobia in France, 1763–1789: an essay on the history of constitutionalism and nationalism*. Durham: Duke University Press, 1950; Schama, 1989.

49 Mably: *De l'étude de l'histoire*. In *Collection complete des oeuvres de l'abbé de Mably*. Vol. XII. Paris: Desbrière, L'an III de la République, 1794–1795. 238.

Minden egyes modern társadalom jellegét jelentős mértékben nacionalizmusának speciális karaktere határozza meg. Ugyanakkor már a nemzeti identitás kialakításának ténye önmagában is, valamint a politikai közösség nemzetként való definiálása meghatároz bizonyos alapvető tulajdonságokat, és biztosítja az így meghatározott társadalmak hasonlóságát: a nacionalizmus az, ami egy modern társadalmat modernné tesz. Azt állítani, hogy egy nemzet – mondjuk egy gazdaságilag sikeres, liberális és demokratikus – modernebb, mint egy másik (amelyik gazdaságilag sikertelen és diktatúra) éppannyira kevésbé igaz, mint az állítani, hogy például egy egyetemi oktató emberibb, mint egy írástudatlan farmer vagy egy újszülött. A modernitás – éppúgy, mint a humanitás – kvalitatív, és nem kvantitatív fogalom; társadalmi lét egy fajtát jelöli, amely heterogén, mint a legtöbb faj, és ugyanakkor radikálisan különbözik a többi fajtól. Mivel a szociológia modern diszciplína, a társadalmi realitásról alkotott képünket a modern tapasztalatunk formálta azzá, ami, és ezért csupán fogyasztó módon vagyunk képesek érzékelni a modernitás egyedülálló jellegét. Ahhoz, hogy megérthessük, komparatív módon kell vizsgálnunk; és amennyiben ez nem lehetséges a mi szakmánk keretein belül, a megoldást azon kívül kell keresnünk.

Fordította: Sisák Gábor